

Patroons, Lonen & arbeide

REGLEMENT

VAN DE

KATOENSPINNERS

DER STAD GEND,

Voor oogmerk hebbende den onderstand der Zieke en Gebrekelyke, alsmede de Misse voor de Overledene.

EERSTE KAPITTEL.

Generale Dispositien.

Art. 1. Er zullen twee Registers gehouden worden, eenen voor het inkomen en eenen voor de uitgaf.

Art. 2. Daar toe zullen gekozen worden zes Leden, twee Ontfangers, twee die de registers onderhouden en twee van de zieke hunnen onderstand te dragen, de welke eenige gecorrellyd moeten heetten; in geval eenen van de Register-houders ziek wierd, zal den gekozenen verangren eenen die by daar toe behvaam heet, te kiezen tot zynen onderstand, tot dat den zieken hersteld is, het welk den gekozen niet zal mogen weygeren, maar indien eenen heilenden nyt de stad giong weeten, zal 'er aldan eenen by zyne plaats gekozen worden door de generaliteyt voor den tyd van zyne afwezigheyt.

Art. 3. De hovingenelle zes Leden zullen het Bestuur der Borze uytmaken en onder hun eenen Hoofthan kiezen.

Art. 4. Naer de generale rekening (waer van hier naar zal gesproken worden) zal 'er van elke party, te weten: van de Ontfangers, de Register-houders en de Zieke-verzorgers, den onkosten in fonctie afbreken en door eenen anderen verangren worden, nochtans zal den alre-denenden mogen bezwaren weeten; zy zullen aldan onder hun eenen Hoofthan kiezen of den voorgaenden zal in zyne fonctie blyven.

II. KAPITTEL.

Van het formeren en onderhouden der Borze.

Art. 5. De Borze zal berusten onder eenen der zes Leden van het Bestuur, die door hem zal gekozen worden en den welken voor de zelve verantwoordelyk zal zyn.

Art. 6. Elk Lid zal wechelyk (den Maendag van vyf tot zes uren) eenen inleg betalen van 25 centimen; den Hoofthan alleen is 'er van inleg, nochtans zal by nyt de Borze genieten konvens de andere Leden.

Art. 7. Tot het doen der betaling van den wechelykchen inleg, zal 'er van elke Fabrick een Lid moeten komen, die den inleg van gezeyde Fabrick zal brengen, het welk ieder op zyne heurt gehouden zal zyn te doen.

Art. 8. Den geneen aan wie het te heurt zal vallen het geld te brengen, by daar toe tyd hebben alle Menningen van vyf tot zes uren, en indien hy in gebreke zal gebleven zyn de betaling te houden doen of de zelve niet tydelyk zal hebben hebben, zal by vervallen in eenen buet van zeven stuivers courant.

Art. 9. Den bronger zal gehouden zyn altyd de volle som te brengen, het zy by de zelve ontfangen heeft of niet, en indien by iets te kort bleef zal by vervallen in eenen buet van zeven stuivers courant.

Art. 10. Indien het gebeurde dat een Lid tot twee maal zynen inleg weygerde, zal zynen naem uytgeschraef worden en zal by moet igen deel meer kunnen maken van de Borze, noch zal nyt de zelve niets weder kunnen eyschen, maar den geneen die het inleggeld voor hem zonne verschuten hebben zal het zelve nyt de Borze terug brengen.

Art. 11. De Leden die eenen dag in de week zullen geverkt hebben, zullen gehouden zyn den vollen inleg te betalen.

Art. 12. Alle de gene die ziek niet en zullen heraed hebben binnen het verloop van eenen maand en die niet willen volkomen aan den inleg en het Reglement der Borze, zullen 'er moet geen deel meer van kunnen maaken, noch en zullen nyt de zelve geen onderstand kunnen genieten voor zichte of anderzins.

Art. 13. Indien eenen vreunden Spinner in de stad komt weeten en deel wilt maaken van de Borze, zal by, naer verstaan ding in de stad gewerkt hebbende, gekonvens zyn te betalen dry palmen en dry stuivers courant voor welken. Gelyken welkom moet ook betaef worden door alle de gene die in de Borze komen.

Art. 14. Alle de gene die het Katoenspinnen zullen verlieten om hun profyt te doen, zullen niets nyt de Borze mogen wederom eyschen.

Art. 15. Generalyk alle de gene die zich verwoyeren van de Borze of die weygeren in de zelve te blyven, almede de gene die om eenige reden nyt de Societeyt verdrucken worden, zullen hoegenomd van de zelve niets mogen wederom eyschen, gelyk ook de wolvoren of erfgenamen van eenige contribuable daer toe geen recht hebben.

De Borze blyft in alle gevallen altyd geheel aan de overblyvende Leden.

III. KAPITTEL.

Van het beslissen over geschillen of huastien die 'er zouden kunnen voorvallen in de Societeyt.

Art. 16. Alle de Leden der Societeyt die eenige kwestie of onrecht, kunnen persoon aengelaen, zouden aenlagen of inbrengen, zullen hun moeten onderwerpen aan de uytpraak der Scheydmannen, by de Societeyt ten dien opzichte te kiezen.

Het is verhoeden, wanneer de Societeyt vergaderd is, in de hamer te drinken of talsak te anouren, op de buet van 25 centimen.

Art. 17. Voor het beslissen van alle geschillen of onrechten gekozen, zullen 'er door het Bestuur dry of vyf Scheydmannen gekozen worden om de zelve te beslissen, welke Scheydmannen aldus gekozen zynde, zullen gehouden zyn, by den Hoofthan geroepen zynde, op den bepalen dag en uur te compareren op gene van eenen schelling wiesgeld hoot ten profyte van de Borze, en zullen gehouden zyn zonder te scheyden de zaak te beslissen.

Art. 18. Den aenlager zal zyne lichten aan eenen van de zes Bestuenders moeten aenbrengen binnen de welke dat de lichte zal voorgevallen zyn, waer op den aenstaenden Zondag de lichte der Scheydmannen zal geschieden.

Art. 19. Alle de Leden der Societeyt, zoo den aenlager als den aenghelagden, zullen hun moeten gedragen aan de uytpraak der Scheydmannen.

Art. 20. Deragt der gekozen Scheydmannen zal zich niet weder strekken dan voor geneen zaken die de Societeyt rechtbreake aengaan. De Leden die in de huastien onvergelyken zullen malms of mullander zullen uytgeschraef over voorlofene zaken, zullen ook gestraft worden ingevolge de uytpraak der Scheydmannen.

IV. KAPITTEL.

Van het doen der Rekening.

Art. 21. Er zal voor het inkomen en de uitgaf alle dry maanden rekening gehouden worden onder het Bestuur en twee maal 's jaers voor de Generaliteyt, waer toe twee Leden van elke Fabrick gehouden zyn de zelve by te woonen; de overige Leden mogen zich ook in die Rekening bevoinden, maar zyn niet verpligt de zelve by te woonen.

Art. 22. De generale Rekeningen zullen geschieden binnen de eerste welke der maand Mey en November, waer van den dag en uur zal bepaef worden door het Bestuur.

V. KAPITTEL.

Van den onderstand aan de Zieke.

Art. 23. Alle de Zieke, Gebrekelyk of Gehwete Leden, die reeds zes maanden in de Borze zullen ingelyd hebben, zullen nyt de zelve kunnen genieten, uytgenomden de vems-zieke, de gene daar toude-force of diergelyk konsten eenige ongelukken bekomen hebben, almede de gene daar vykten, het zy al aenrindde, het zy al verwoyende, en wat tyd en plaats het zonde mogen weeten of geschied zyn, eenige ongelukken of wolvoren bekomen hebben, welke nyt de Borze niet genieten noch niet genezen worden.

Art. 24. Den Ziekten is gehouden zyne dechrafte te doen, de welke zal moeten inhouden den dag en op wat maniere by ziek is geworden, den Zondag zal 'er inspectie genieten worden door twee Leden daer toe gekozen, om te zien of by indereaf ziek is zoo als zyne dechrafte mededeelich, en zoo 'er eenigen twyfel waer zullen by het verklarren aan de Borzchouders, die welke 'er eenen Doctor zullen mogen doen by hopen om 'er over te consuleren, ten koste van de Borze, en indien die zichte waerachtig is zal 'er aan den Ziekten alle welke gezonden worden tien francs.

Art. 25. De Leden die een ongemak zouden bekomen hebben door het anuvement van hun werking en die reeds den tyd van vyf jaren standtyg in de Borze zyn geweest, zullen, zoo lang gezeyde Borze zal hestaan en dat zy het zal kunnen betalen, nyt de zelve wechelyk eenen onderstand genieten van 4 francs.

Art. 26. Alle de Spinnars die willen deel maaken van de Societeyt mogen niet hoven de vyfien-veertig jaren oud zyn.

Art. 27. Den geneen ziek wordende zal de eerste welke nyt de Borze niet kunnen genieten, maar als de zichte blyft duren zal by beginnen trekken de welke daer naer, wel verstaende by in het midden der welke ziek geworden waer zal by meer den maand opzeggende als ziek gerekent worden en trekken tot den dag zynen genezing of tot den dag zynen dood.

VI. KAPITTEL.

Van de Misse voor de Overledene.

Art. 28. Voor ileren overledenen zal gesaen worden eenen Misse; indien 'er eenen gekonvens sterft en de vrouwe haer het lyk wilt accreken, zal het heereg die Misse inder behandlyt worden.

Art. 29. Voor de Misse zal 'er van elke Fabrick een Lid geroepd worden om in de zelve tegenwoordig te zyn; deze Leden zullen gehouden zyn den dienst by te woonen en daer toe zal elk Lid zynen toer hebben, op de buet van zeven stuivers.

Art. 30. Het tegenwoordig Reglement zal twee maal in het jaer afgelezen worden, te weten: voor het doen van elke generale Rekening.

Actum in Gend

us in het 19de-eeuwse Gent

Peter Scholliers
(NFWO & VUB)

Reglement van de katoenspinners der Stad Gent. Eén der eerste voorbeelden van arbeidersorganisatie, anno 1814, onder het mom van een 'ziekenbeurs'. Dit reglement wekte de ergernis op van Lieven Bauwens, 'oprichter' van de Gentse katoennijverheid.

(UG, Centrale Bibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, dossier Coton)

In de vorige eeuw is er in Gent veel geld verdiend en veel armoede geleden. Deze rijkdom en armoede hadden allebei veel te maken met één nijverheid, de katoenindustrie. Die heeft niet alleen het uitzicht van de stad in grote mate bepaald, maar heeft ook de mentaliteit van haar bewoners gekneed en de verhoudingen tussen arbeiders en patroons gemodelleerd.

Het loon speelde een beslissende rol in de verhoudingen tussen arbeiders en patroons. Voor de fabrikanten betekende het loon een productiekost, voor de arbeiders en hun gezinnen betekende het loon een inkomen.

De eersten wilden de lonen zo laag mogelijk houden, de anderen wilden natuurlijk goed hun brood verdienen.

Ik neem deze fundamentele tegenstelling als uitgangspunt om de sociaal-economische geschiedenis van het 19de-eeuwse Gent kort te belichten. Het accent zal vooral liggen op de ontwikkelingen vanaf de jaren 1870.

In het eerste decennium van de 19de eeuw groeide de mechanische katoennijverheid in Gent bliksemsnel.

Tussen 1801 en 1810 kreeg de stad 23 moderne katoenspinnerijen, die vaak door katoendrukkers en groot-handelaars werden opgericht. Rond 1810 werkten er 10.000 mannen, vrouwen en kinderen. Daarvan was het grootste deel afkomstig uit de grote bonte groep van ongeschoolde dagloners die elke stad wel herbergde. Het omliggende platteland leverde de rest van de arbeidskrachten, namelijk zo'n kleine 20 procent.

Vaak lokten de hoge lonen geschoolde werklieden uit Engeland, Frankrijk of Duitsland naar Gent. In

het tweede decennium van de 19de eeuw gingen de katoenfabrikanten zich ook inlaten met mechanische weverijen.

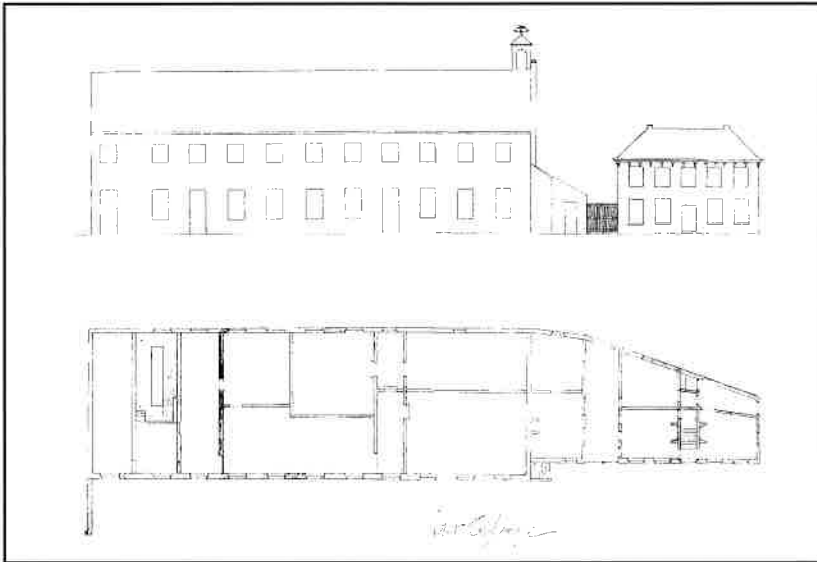
Rond 1830 telde Gent veel verticaal geïntegreerde bedrijven (spinnerijen, weverijen en drukkerijen onder één beheer).

De grootste van deze bedrijven stelden honderden arbeiders in de fabriek te werk en nog eens verscheidene honderden thuisarbeiders in het omliggende platteland. De stad concentreerde zich op het mechanisch spinnen, waardoor het handspinnen van katoen op het Vlaamse platteland haast volkomen verdween. Handweven van katoen hield veel langer stand: nog in het begin van de 20ste eeuw gebeurde de Belgische productie voor 20 procent op handweefgetouwen.

De top-tien van de grootste katoenfabrieken van Europa in 1830 bevatte enkele Gentse bedrijven zoals Bossaert, de Hemptinne en Voortman. Met respectievelijk 500, 600 en 620 arbeiders in de fabriek en een veelvoud daarvan aan huiswevers in heel Vlaanderen en zelfs Noord-Frankrijk.

Het succes der Gentse katoenindustrie kan verklaard worden door het inzicht, het lef en het geld van de fabrikanten, de inspanningen van de arbeiders en de steun van de overheid. En wellicht vooral door de bijzonder riant afzetmogelijkheden die ontstonden door het feit dat Gent eerst deel uitmaakte van het Franse rijk, daarna van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Iedere keer was er een zeer uitgebreide en beschermde markt.

Het was in die jaren gemakkelijk geld verdienen, misschien iets té gemakkelijk en veel fabrikanten lieten zich in slaap sussen door hun succes.

Bouwaanvraag anno 1824 en foto uit 1978 van de mechanische stoomweverij Voortman aan de Vogelenzang.

Dit gebouwtje is - op Voortman's woonhuis na - het enig bouwkundig relict van zijn eens zo uitgestrekte katoenfabriek (de oorspronkelijke werkklok op het dak is ondertussen verdwenen). De katoenfabrikanten rond de Vogelenzang : Voortman, De Vos, de Hemptinne, Rosseel, mechaniseerden hun productie in het tweede kwart van de 19de eeuw. Dit werd vooral mogelijk gemaakt door de invoer vanaf 1819-1820 van hogedruk-stoommachines uit Engeland door de weduwe De Looze uit het Prinsenhof. Stoommachines die in de beginperiode exclusief in de Gentse katoenindustrie afname vonden.

(plannen gift Voortman, Archief MIAT, Gent & foto RMLZ, Gent)

Van die rijkdom getuigen de vele *hôtels* van Lieven Bauwens in Gent en Parijs.

Van het indommelen getuigen de talrijke faillissementen tijdens de opeenvolgende crisissen tussen 1808 en 1825. Deze zijn te wijten aan sterk schommelende groothandelsprijzen, gebrekkige kredietvormen en manke distributie.

Een zeer zware crisis ontstond na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 en het verdwijnen van het beschermde afzetgebied. Op een bruuske wijze werd de prille Gentse katoennijverheid geconfronteerd met de meest geavanceerde industrie van die tijd, de Britse katoenindustrie.

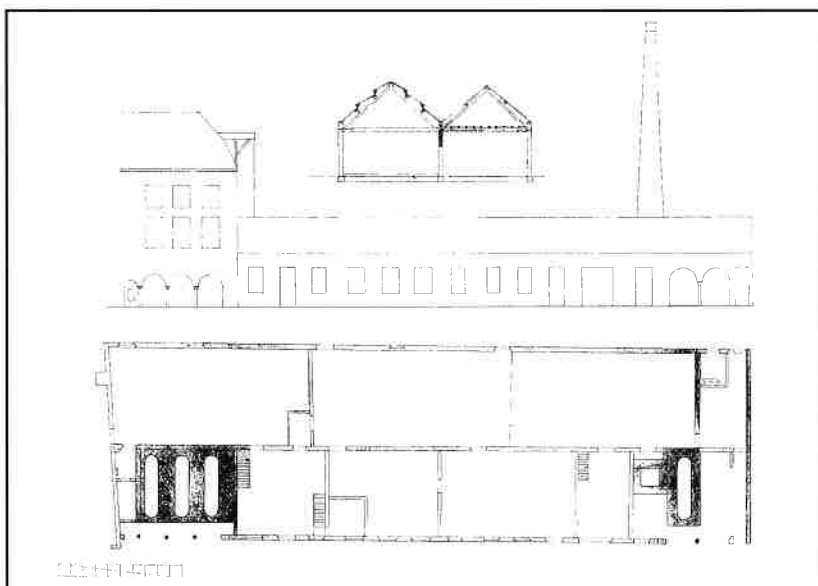
De Britse produkten waren van betere kwaliteit en iets goedkoper dan de continentale: zij werden gemakkelijk verkocht in landen waar ook de Belgen actief waren.

De Gentse katoenindustrie kwijnde weg en van de 300.000 spoelen van voor de revolutie, bleven er in 1835 slechts 190.000 over.

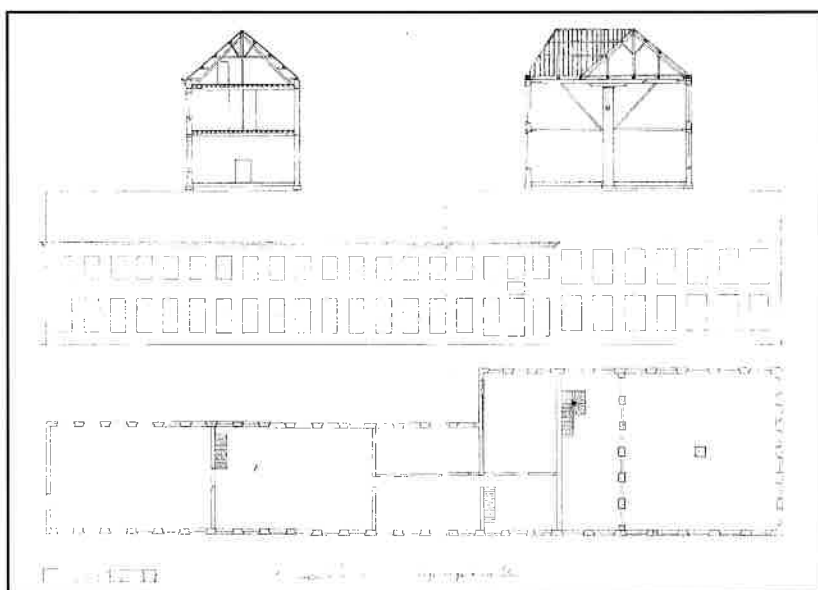
Geen wonder dat de Gentse katoenfabrikanten verlangden naar de prerevolutionaire tijd en lang orangistisch gezind bleven.

De katoennijverheid wist zich geleidelijk te herstellen van de zware crisis.

De enorme winsten uit de jaren 1820 werden voor een groot deel geïnvesteerd in moderne spinmolens, mechanische weefgetouwen

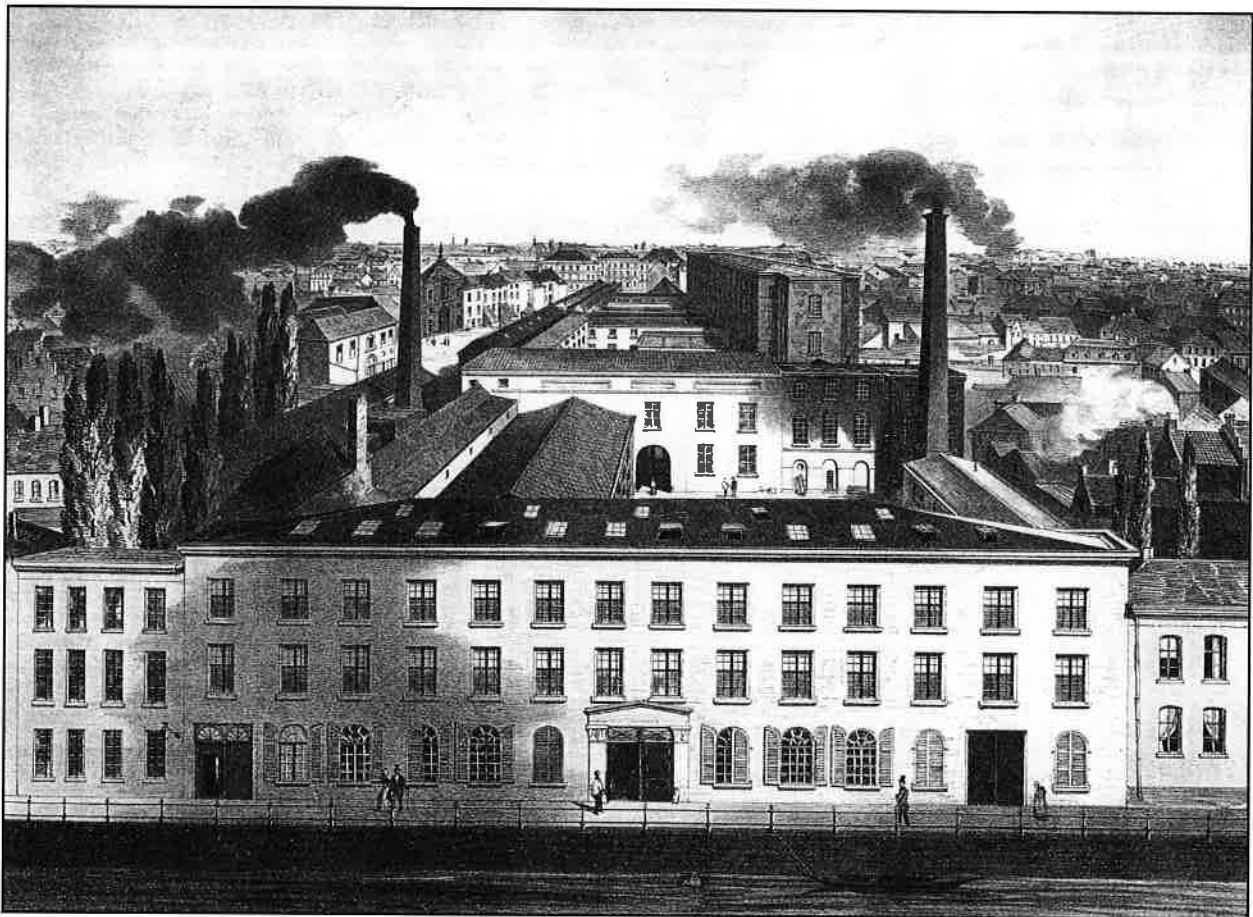
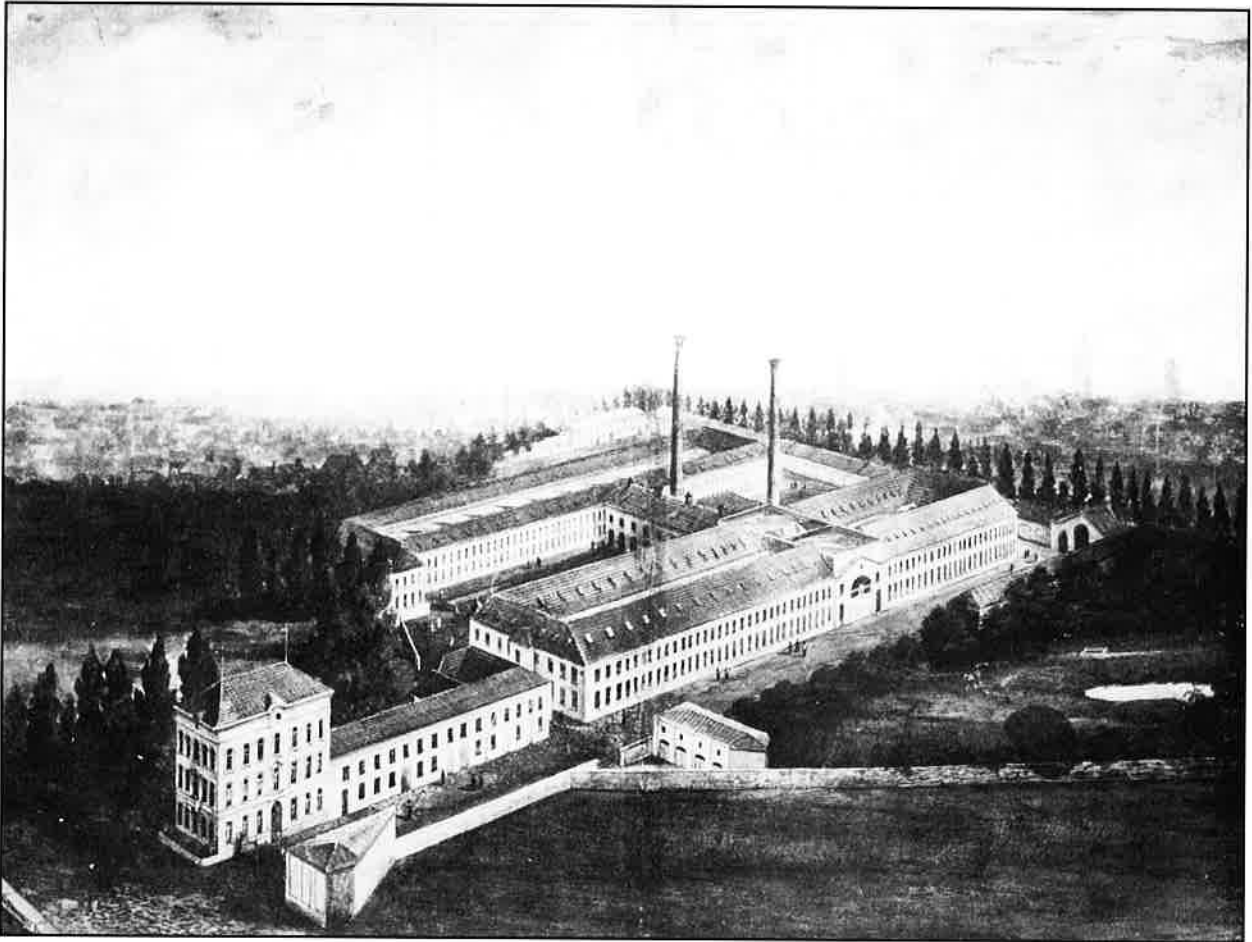
Oorspronkelijke plannen van de meekrapververij & oudste katoendrukkerij (anno 1817) en de nieuwe katoendrukkerij & blekerij annex droogschuur (anno 1820), gerealiseerd door weduwe Voortman & zoon.

Deze oudste gebouwen van het katoenimperium Voortman-Texas, eens gesitueerd langs Vogelenzang en Berouw, werden samen met de rest van het complex, waaronder de oudste spinnerij (foto) in 1994 gesloopt.

(plannen gift Voortman, Archief MIAT, Gent & foto RMLZ, Gent)

De vlaspinnerij 'La Linière Gantoise' in vogelvlucht.

Met de katoencrisis van 1865 investeerden talrijke textielabrikanten, zelfs uit de katoenwereld zoals een Voortman, in de heropleving van de vlasnijverheid.

Gesticht in 1838 werd het bedrijf toen een grote kans tot expansie geboden. Bij deze gelegenheid werd het vogelvluchtperspectief uit 1869, geschilderd door Th. Beernaert, vervaardigd. Van de afgebeelde fabriek bleef enkel de directeurswoning uit 1862, uiterst links, bewaard.

(verzameling SAG)

De katoenfabriek Lousbergs aan de Reep was rond het midden van de vorige eeuw de belangrijkste van Gent.

Dit blijkt uit de publicatie 'La Belgique Industrielle', de spiegel van de Belgische nijverheid circa 1852. Daarin zijn de 160 belangrijkste bedrijven van ons land opgenomen.

Gent, nochtans de grootste Belgische textielstad, is er merkwaardigerwijze slechts vertegenwoordigd door twee bedrijven: het metaalconstructiebedrijf Phœnix en ... de katoenspinnerij en -weverij Ferdinand Lousbergs.

(verzameling MIAT, Gent)

(*power looms*), stoommachines en nieuwe fabrieksgebouwen. Een onmiddellijke maatregel om de concurrentiepositie te verbeteren bestond in het drastisch verminderen van de lonen. Wevers en weefsters werden verplicht op twee getouwen te werken in plaats van op één.

Daardoor kwamen de loonsverminderingen minder hard aan. In de kaarderij en weverij begonnen vrouwen en jongeren het werk te doen van beter betaalde volwassen mannen.

Doorgedreven mechanisering en reorganisatie van de arbeid deden de productiviteit gevoelig stijgen en de productiekost dalen. De Gentse katoennijveraars slaagden er zo niet alleen in de Belgische markt in handen te houden, maar bovendien meer katoenen stoffen uit te voeren.

Zo bijvoorbeeld hadden de Hemptinne en Voortman winkels in Amsterdam, waar de verkoop van draad en stof tussen 1835 en 1840 soms groter was dan in Gent. In het begin van de jaren 1840 bleken de Gentse katoenfabrieken de Britse concurrentie aan te kunnen.

De nijverheidstelling van 1846 toont aan dat de katoennijverheid in andere Belgische steden veel minder in staat was het hoofd boven water te houden. Hier ontbrak interesse vanwege de investeerders, daar werden er geen machines geïnstalleerd omdat de arbeid te goedkoop was en elders was de verkoop dan weer gebrekkig georganiseerd.

Gent groeide uit tot hét centrum van de katoenindustrie van het land, zelfs van continentaal Europa. De sterke positie van de stad in de textielnijverheid werd bovendien nog versterkt door de snelle opkomst van de mechanische vlaspinnerij aan het einde van de jaren 1830. In 1846 zorgde de textielnijverheid voor twee derden van de industriële werkgelegenheid in de stad Gent. Vijftig jaar later vond nog meer dan de helft van de Gentse industriearbeiders werk in de katoen- en linnenfabrieken. Dit ondanks de groei van nieuwe takken van industrie zoals de metaal, de haven, de bouw of de chemie.

Van bij de start van de gemechaniseerde katoenindustrie in 1801 blonk Gent uit in de fabricage van goedkope, eenvoudige massaproducten: de gesponnen draad was tamelijk dik, de geweven stof was ruw en de bedrukte zakdoeken, sjaals of dekens hadden gewone motieven en kleuren. Deze massaproducten vormden de sleutel van het succes in de eerste helft van de 19de eeuw.

De Gentse katoenfabrikanten klopten de Britten of Fransen dus niet op het terrein van de fijne, originele en modieuze stoffen maar op het terrein van de prijs. De kost- en verkoopprijs was voor Gent de belangrijkste troef in de internationale concurrentie.

Rond 1870 begon de prijs van de katoenproducten te dalen omdat de vraag naar katoenen stoffen stagneerde.

En vooral omdat er hypermoderne katoenfabrieken bijkwamen in Duitsland en de Verenigde Staten van Amerika waar snel, goedkoop en goede kwaliteit werd geproduceerd. De Britten reageerden onmiddellijk met prijsdalingen en -voor het eerst sinds vier decennia met gevoelige loonsverminderingen.

De Gentenaars, met altijd al een oog op de prijzen van de marktleider, panikeerden. Zij zagen hun groot voordeel smelten als sneeuw voor de zon.

Verkopen verminderden, winsten krompen en sommige katoenbaronnen voorspelden het verdwijnen van hun nijverheid. De meesten bleven niet bij de pakken zitten. Er werden maatregelen getroffen op verschillende niveaus.

Eén van de eerste initiatieven bestond erin petities te sturen naar de koning, de provinciegouverneur en ministers om de import van draad en stoffen te bemoeilijken. Dat bleef zonder gevolg: men leefde tenslotte toch in het hoogtij van de vrijhandelspolitiek. Bovendien wilden de katoenwevers niet weten van hogere invoerrechten op katoendraad maar enkel op katoenen stoffen.

Dat leidde tot discussies tussen fabrikanten van draad en stoffen.

Vervolgens werden onderzocht hoe onze buurlanden het er vanaf brachten. Studiereizen naar Frankrijk, Duitsland en Nederland werden ondernomen. Mogelijk hebben die reizen ertoe geleid dat de Gentse katoennijverheid vanaf het einde van de jaren 1870 volledig werd gemoderniseerd en gereorganiseerd.

In de late jaren 1870 werden de Gentse weverijen uitgerust met nieuwe getouwen die sneller en regelmatig werkten en toelieten bredere en langere stukken te weven.

De grootste innovatie in de weverij was echter het werken met vier in plaats van twee getouwen door één arbeider.

Dat bestond al langer in Groot-Brittannië en was één van de redenen voor de zeer hoge productiviteit daar. Aanvankelijk weigerden de Gentse wevers en weefsters ondanks de hogere verdiensten die daaraan waren verbonden (wevers werden per stuk betaald). De prestatiedruk was te groot en de meerverdiensite stond niet in verhouding tot de inspanning. In 1888 introduceerde Baertsoen-Buysse (niet zonder slag of stoot) het werk met vier getouwen. En enkele jaren later kwam het tot een overeenkomst tussen de Gentse wevers en hun patroons: de vier getouwen per arbeider zouden worden aanvaard zo het stukloon niet werd vermindert, er geen ontslagen vielen en er één loontarief voor alle weverijen in de stad kwam.

In 1900 werkten tien Gentse weverijen 'op vier getouwen', maar er was geen sprake meer van het andere onderdeel van de overeenkomst.

Rond 1910 was het werk met vier getouwen veralgemeend. Er was zelfs sprake van dat één arbeider zou werken met zes en acht *power looms*.

De technologische vernieuwingen in de spinnerij lieten wat op zich wachten maar toen zij in de late jaren 1880 startten, waren zij zo mogelijk nog belangrijker dan in de weverij. Dat lag in de lijn van de Gentse traditie, waar altijd al meer

Aen de Gentsche Spinders.

BROEDERS!

In den naem van al myne gezellen in de fabriek des heeren Dielman, wend ik my tot U, ten einde Uwe aendacht te roepen op een feit, waeracn geen Spinder, die iets edelmoedigs in het herte draegt, onverschillig zal of kan blyven.

De Voorzitter van onze menschelevende Vereeniging, FRANCIES BILEN, die man, welke, sedert zestien maenden, géenen dag heeft laten voorbygaen zonder eene weldaet te plegen, die géenen nacht heeft doorgebragt zonder dat de kommer aen zyne sponde zat om zyne rust te onderbreken, — die man, wien noeh de beledigingen noch de vervolgingen der onmeddoogende hebzucht, noch de ondankbaerheid van den grootsten hoop zyner Broeders, noch de schaemte op de bank der misdaet zóo lange, lange uren uitgestaen, noch de vrees van zyn werk te verliezen, en dan, in de onmogelykheid van in eene andere fabriek te geraken, zonder neering in zyne onbezochte herberg, zyne hand elke week smeekend naer zyne kennissen te moeten uitsteken om eene aelmoes tot het voeden van zyne vrouw en kinderen, — die man, zeg ik, wien dat alles niet heeft ontmoedigd, wien niemand Uwer, Broeders, in het bezwaer ooit vruchteloos heeft geraedpleegd, die zóoveel tranen heeft afgedroogd, zóoveel ellenden verzaecht, — die man zit daer nu in zyne woning, waer zóo weinigen den weg van schynen te kennen; hy zit daer te beven by het schouwspel dat zyne inbeelding in eenenabyzynde toekomst ontwaert. Hy ziet den honger, — dien afschuwelyken spysverzorger van de kerkhofwormen, — zyne jeugdige echtgenoot, zyne ontvoeschte kleinen by de koel vastgrypen en op den stinkenden stroozak neerwerpen; hy ziet die wezens, zynen laetsten schat op aerde, langzaam wegsterven, by zelf zinkt krachteloos onder de klauwen der foltering nevens die martelaerslyken....

Zulk een lot gryust den weldoener van ons allen toe, en dat lot bereidt Gy hem: want op zyne heurt heeft hem de ziekte, waer geen Spinder aen ontsnapt, uit het werkhuis gejaegd, hy kan den dampkring van die helle niet meer verdragen, zyne borst hygt naer lucht.... En 't is zóo zeldzaam, Broeders, dat iemand Uwer hem den penning gunt: men zou zeggen dat Gy vrees de pest te betrappen onder dit dak, waer deugd en eer de ziele tegenwalmen.

En toch, van meest allen verlaten, gestadig gekweld door dat spook des gebreks dat hem vóór de oogen zweeft, toch houdt zyne hand nog kloek en hoog het vaendel dat Gy hem ter verdediging hebt toevertrouwd, toch heeft de angst in zynen boezem de geestdriftige verkleefdheid aen de heilige zaak des Goeden Regts nog niet vermogen te verminken!

Maer, Broeders, vrees Gy niet dat de wanhoop op het einde het hert van BILEN overmeestere? Vrees Gy niet dat Uwe wrackschreeuwende miskenning van al hetgene hy voor ons gedaen heeft en geleden, het vuur dat hem bezielt uitdoove, en dat hy, onverschillig jegens ons geworden gelyk Gy jegens hem U toont, ons aen ons zelve overlate? Wat zal er dan met de Spinders-Maetschappy gebeuren?

Neen, de boom dien wy geplant hebben is te wechdrig opgeschoten, dan dat wy door eene lafhertige onachtzaamheid hem zouden laten verdroogen.

Wy hebben een middel uitgedacht om lu den toestand te voorzien, waer Uwe onvergeeflyke handelwyze BILEN heeft in gedompeld. Dit middel is zeer eenvoudig:

Wy stellen U vóór, elke week in plaats van ieder 12 cents en half of 15 en half te storten; op vier weken zult Gy dus 42 centen boven Uw gewoon inleggeld betaeld hebben; voor die 42 centen zult Gy twee kaarten ontvangen, die U regt geven op twee pinten hier in BILEN's herberg.

Aldus zullen wy BILEN en zynen naestbestaenden in de lastige reize naer het graf eenen weg banen, waer de grond, nevens de vruchten die hy voortbrengt, geene doornenstruiken zal bieden, die hunne eigenliefde mogten kwetsen: want voor het, boven den hoop verschoten, geld zullen wy drank bekomen.

Dat voorstel zal ik voordragen in den *Algemeenen Boeteneed*, die zal gehouden worden Zondag toekomende, om 2 uren 's namiddags, in het *Tonnaken* buiten de s. Lievens-poort.

Wy verzoeken U dringend, Broeders, allen die gewigtige vergadering by te wonen.

JOZEF BRUINEEL (PETIET in de wandeling).

Gent, 4^{den} Juny 1858.

DRUKKERY VAN F.-L. DULLÉ-PLUS, HOOGPOORT, 27.

Reeds vóór de oprichting van de Eerste Internationale (1864) ijverden progressieve krachten voor de verbetering van het lot der Gentse (textiel)arbeiders.

Een monument daarin was Francies Bilén, die door zijn onbaatzuchtige inzet zelf aan de rand van de armoede terecht kwam, als slachtoffer van de repressie der katoenbarons.

(UG, Centrale Bibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, dossier Coton)

Jonge lieden,

Gy zyt nog allen in de eerste jaren van uwen leeftyd, en het grootste gedeelte der spinders, zyn reeds afgewerkt en versleten; gevoelt gy dan niet, wie van u beide, van u of van hen, het meest aen het behouden van den werkloon zal profiteren? — Zyt gy het niet die spinder moet worden en die nog lange jaren te arbeiden hebt?

Al het gene dat de maetschappij der spinders, in het werk stelt tegen de vermindering van loon, is dus meer in het belang van u, als van hen.

Indien dat onze ouderen, dit hadden begrepen gelyk wy, zouden wy zoo veel droeve jaren doorworsteld hebben? En indien dat wy, onwerkzaam, wegens u zouden blyven gelyk zy wegens ons, zoudt gy voor het toekomstige niet zoo veel aermoede hebben aftebyten, als dat wy er alreede afgebeten hebben?

Begrypt dan: als wy den loon laten verminderen, zult gy er het meest by lyden en als gy met ons samen werkt om dien loon te blyven behouden, zult gy er het meest by winnen.

De Heer Rieckx, wilt aen 15 spinders 100 francs in de week van hunnen zuren arbeid afnemen. Indien wy het laten gebeuren zal er een tweede komen die nog 100 francs zal verminderen, dan een derde enz. de societeit der fabriekanten zal het wel regelen dat wy nog eens met 10 à 12 francs naer huis gaen, om vrouw en kinderen te kweeken, en als gy dus niet met handen en voeten medewerkt, om dit tegen te houden, zult gy dien ellendigen toestand achter ons erven, en die met u slepen tot aen het graf.

Jonge lieden, begrypt dat wel! En op dat gy allen beter zoudt leeren wat gy voor het vervolg te doen hebt, zullen wy u als leden in de groote Maetschappij der Spinders aenemen, en u met dit oogwit, eens in eene vergadering, samen roepen, om den inleg en den trek te regelen.

Broeders, in het algemeen, al die belang hebben van tegen den honger te vechten, wy beroepen ons op uwe goedhertigheid; doet toch iets, elk op zyn fabriek, om den moed, dier jongelingen te versterken, die met de spinders het werk hebben verloren. Het is de penning van den aerbeid! niet om wapenen, maer wel om brood te koopen. Voor elk een klein Vrienden, eens kunt gy in het zelfde geval komen, en dan zult gy uwe broedergift, rykelyk wedervinden. Want ja, als de Werlieden elkander niet verhelpen en ondersteunen in den nood, van wie moeten zy troost en bystand verwachten? van de Meesters, ja, maer daerom moeten zy u verraden, lyk Judas het met Christus deedt. Komt! vrienden helpt uwe Medebroeder, dan helpt u God!

Gent, 5 July 1860.

F. BILEN.

Om deze oprichter van de Maetschappij der Gentse Spinders, samen met deze der Broederlijke Wevers in 1858 het eerste fabriekarbeiderssyndicaat van België, te helpen werd reeds in dat jaar een steunfonds opgericht.

Deze solidariteitsblijk had succes. Twee jaar later bleek volgens afgebeeld vlugschrift, Bilen terug op de bres.

(UG, Centrale Bibliotheek, Fonds Vliegende Bladen, dossier Coton)

belang werd gehecht aan het spinnen. De oude spinmolens, soms stammend uit de tijd van Bauwens, werden vervangen door snel draaiende *selfactors* met 900 en zelfs 1200 spoelen per spinmachine. Een nog vérstrekkender innovatie was het opstellen van ringspinmachines of *continus*. Die produceerden een zeer regelmatige draad en haalden een hoge snelheid. Dus nam de productiviteit sterk toe.

Een bijkomend en zeker niet gering voordeel voor de fabrikant was dat het werk kon worden gedaan door laaggeschoolde arbeidskrachten: waar *continus* de oude spinmolens vervingen, kwamen vrouwen in de plaats van mannen. Op die wijze werd een conflict beslecht dat al decennia lang (mannelijke) spinners plaatste tegenover de fabriekseigenaars.

Spinners beschikten over een zekere autonomie, engageerden zelf hun helpers en betaalden deze, wonnen goed hun brood en waren vaak lid van de vakbond: zij vormden een elite in de katoenfabriek. Daar hadden de fabriekseigenaars het moeilijk mee.

De opstelling van ringspinmachines brak de (relatieve) macht van de spinners. In 1880 vormden de ringspinmachines een zeer kleine minderheid, in 1890 draaiden al 22 percent van de Gentse spoelen op ringspinmachines en tien jaar later 34 percent. De Gentse katoenspinnerij vond zo aansluiting bij de modernste technologische ontwikkelingen in de Verenigde Staten van Amerika.

De opstelling van nieuwe machines vergde meer stoomenergie.

In 1896 beschikte de Gentse katoenonderneming over gemiddeld 70 pk per fabriek. In 1910 was dit geklommen tot 160 pk, of een spectaculaire groei van 6 percent per jaar. Geen wonder dat de productiviteit van de Belgische katoenindustrie tussen 1896 en 1910 één van de snelste stijgingen van de hele Belgische industrie liet optekenen.

De technologische innovaties en de nieuwe, sterkere en ruimere gebouwen (de zogenaemde 'derde

generatie', met reusachtige fabrieken), vergden veel geld. De naamloze vennootschap, tot de jaren 1870 niet bestaand in de Gentse katoennijverheid, moest zorgen voor een stevige financiële basis. De bedrijven van Lousbergs, de Smet, J. de Hemptinne en Voortman werden omgevormd tot naamloze vennootschappen in de jaren 1870. Het kapitaal bleef echter grotendeels in handen van de familie die in de meeste gevallen ook directeurs, beheerders en commissarissen leverde.

Nog vóór er maar gedacht werd aan het opstellen van nieuwe machines, grepen de Gentse katoenondernemers naar een traditionele maatregel om de concurrentieslag aan te gaan, namelijk besparen op de loonkost. Daarmee waren zij goed vertrouwd sinds de moeilijkheden na de revolutie van 1830. Deze ingreep droeg toen bij tot het herstel van de winstvoet in de katoennijverheid en zou ook in de jaren 1870 redding kunnen brengen. De daling van de loonkost werd voorgesteld als een absolute noodzaak om de winstvoet te herstellen ende nijverheid (en dus de werkgelegenheid) te redden.

De loonkost kon op verschillende manieren worden gedrukt. De meest directe ingreep was de vermindering van het tarief (het stukloon of uurloon). Dat gebeurde zeer frequent. In de fabriek van Voortman bijvoorbeeld verminderde het loontarief voor vrouwen in de kaarderij tussen 1872 en 1910 niet minder dan 13 keer. Elke vermindering van het tarief ging in deze fabriek gepaard met een verlenging van de werktijd en/of de versnelling van het werkritme.

De verdienste voor de arbeiders (het weekloon) veranderde daardoor vrijwel niet. Het loonsysteem (in de meeste gevallen een stukloon) zorgde via boeten en premies voor verhoogde werkprestaties. Voor vrijwel hetzelfde weekloon moest dus harder en langer worden gewerkt. Voor veel ondernemers volstond het echter niet de lonen te verminderen. Er werd ook bedrog gepleegd bij de berekening van de

verdienste. Spinners en wevers moesten wekelijks hun productie laten wegen of meten. Op basis van het stukloon en de productie werd het weekloon berekend. Vanaf de jaren 1880 werd er daarover almaar meer geklaagd: de arbeiders mochten het weeglokaal niet in, er werd met vervalste gewichten gewogen, er werden nieuwe 'meettafels' in gebruik genomen.

Anseele klaagde de fraude aan in een Kamerzitting van januari 1895.

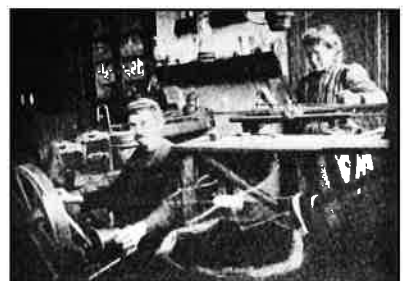
Er bestonden ook andere manieren om op de loonkost te besparen. Er werden systematisch goedkope arbeidskrachten geëngageerd. Jonge meisjes namen de plaats in van volwassen mannen in de kaarderijen, de weverijen en de pas geopende *continus* spinnerijen. In 1880 telden de Gentse katoenfabrieken 39 procent vrouwen, in 1910 al 50 procent. Sommige bedrijven waren daarin extremer dan andere. Voortman bijvoorbeeld had een specifiek personeelsbeleid dat gericht was op de aanwerving van zeer jonge meisjes, korte loopbanen, een hoge personeelswissel en de werkgelegenheid voor ten minste 60 procent vrouwen. Er werd ook gezocht naar goedkope arbeid buiten de stad Gent. In de vroege jaren 1880 verhuisde de Hemptinne, directeur van de NV Lousbergs (met 1.750 arbeiders de grootste katoenfabriek van Gent), zijn weverij naar Waarschoot. Eén van de motieven was dat de lonen er ongeveer 40 procent lager waren dan in Gent. Dat grote verschil is te verklaren door de lagere huishuur en de mogelijkheid om op een lapje grond aardappels en groente te kweken of wat pluimvee te houden. De kosten van levensonderhoud waren dus lager op het platteland dan in de stad, waardoor de lonen er eveneens lager konden zijn.

De verhuis naar de buiten had nog andere voordelen. Er waren geen vakbonden en de arbeiders hadden geen bezwaar tegen het werk met vier getouwen, noch tegen zeer lange werktijden. Hun weekloon lag immers veel hoger dan datgene wat zij tot dan als thuiswever verdienden.

Eind 19de-eeuwse toestanden in de (Gentse) beluiken : een minimale éénkamerwoning was zowel leef-, kook- als slaapruijntee voor de ganse familie (boven). Alleenstaanden en seizoenarbeiders sliepen in logementshuizen, waar niet per kamer, maar per bed verhuurd werd (midden). Ook thuiswerk bleef overal in Vlaanderen gebruikelijk, zoals op onderstaande foto uit het Land van Waas.

(foto's SCMS, Gent en uit: A. DE WINNE, *Door Arm Vlaanderen*, 1903)

Ondanks de vele sociale verbeteringen waren in het Interbellum in vele Gentse beluiken de onhygiënische levensomstandigheden weinig veranderd ten opzichte van de eind 19de-eeuwse toestanden.

Hier enkele archiefopnamen door de afdeling Beluiken van de Gentse Stedebouwdienst, uit 1934-36 (Sasseblindeke, Port Arthurlaan, Apostelhuizen).

(verzameling Moreau, Gent)

Na de NV Lousbergs trokken nog meer katoenweverijen - en later ook spinnerijen - weg uit Gent naar Waasmunster, Wetteren, Zele, Zomergem of andere Oostvlaamse gemeenten en dorpen. In 1896 had de provincie Oost-Vlaanderen (zonder Gent) 45 moderne katoenfabrieken met 4.172 arbeiders, in 1910 al 94 fabrieken met 11.844 werklieden.

Moderne en conservatieve maatregelen hebben er voor gezorgd dat de Gentse katoenindustrie na 1900 de moeilijkheden was te boven gekomen.

Er werkten iets meer dan 10.000 arbeiders, hetzelfde aantal als in voorgaande bloeiperioden. Maar deze arbeiders beschikten over een veelvoud aan machines en paardkracht.

Er draaiden 750.000 spoelen, er stonden bijna 9.000 *power looms* en de stoommachines hadden een totale kracht van 25.865 pk. Productie, verkoop, uitvoer en winst namen sensationeel toe.

Het drukken van de loonkost had natuurlijk directe gevolgen voor het inkomen en de levenswijze van de katoenarbeiders. Loonsverminderingen en lage lonen waren niet nieuw voor de katoenarbeiders sinds de crisis uit de vroege jaren 1830. Noodgedwongen waren zij gewoon geraakt aan het eten van het goedkoopste voedsel (massa's brood en aardappels, slechts één keer vlees per week). Zij kenden geen variatie in hun menu en kregen weinig tijd om te koken en te eten. Meerdere gezinnen leefden in één woning, met vervuild pompwater naast de open riolering, lekkende daken, verstopte schouwen, lawaai en overlast allerhande. Dat was helaas nodig om de kosten van het levensonderhoud in te perken. Daartegenover stond dat veel leden van het gezin moesten gaan werken. Arbeid voor tieners, jonge moeders en zestigplussers was de regel. Veel wroeten en werken voor een lage koopkracht: dat was de dagelijkse realiteit voor de meeste katoenbewerkergezinnen. Slechts gezinnen van spinners en meester-gasten of met twee of meer volwas-

sen loontrekkenden hadden het beter. Toch nam de koopkracht toe tussen 1850 en 1870, of beter: na de diepe val rond het midden van de eeuw herstelde de koopkracht zich.

Hoe reageerden de Gentse katoenarbeiders op de pogingen van de patroons om de loonkost in de jaren 1870 te drukken? Zij protesteerden in de fabriek en zij werkten nog harder en met meer dan zij tot dan gewoon waren.

Vanaf 1880 tot de eerste wereldoorlog stapelden de stakingen en betogingen zich op. Er waren grote conflicten in 1895, 1905 en 1910 die het lokale belang ver overstegen. Elke staking deed het aantal vakbondsleden toenemen.

Looneisen stonden centraal: eerst waren deze gericht tegen de loonsverminderingen, maar na 1895 werd er gestaakt voor loonsverhogingen. Ook andere eisen kwamen aan bod: werktijdverkorting, controle op het meten van de productie, tegen de fraude en het boetesysteem, tegen de versnelling van het werkritme en tegen de invoering van de vier getouwen. Zeker vanaf de jaren 1890 waren sommige acties succesvol. De werktijd daalde van ongeveer 72 uren per week naar 64 (in 1905), er kwam een uniform tarief in de stad voor degenen die per uur werden betaald en er werden enkele loonsverhogingen afgedwongen. Dankzij de daling van de kosten van levensonderhoud tussen 1875 en 1895 (onder meer wegens de massale invoer van goedkoop graan) en de langzame stijging van het loon tussen 1895 en 1914 (onder meer wegens de geringe verhoging van de huishuur), klom de koopkracht en verbeterde de levensstandaard.

Wellicht nog meer dan aan dalende prijzen en lichtjes gestegen lonen, was de stijging van de koopkracht te danken aan de toegenomen arbeid van de arbeiders en hun gezinsleden.

Een rechtstreeks gevolg van de loonsverminderingen uit de jaren 1870 was immers dat de arbeidsinzet, of de uitbuiting van de arbeid, sterk toenam.

Dat gold niet alleen door het feit dat arbeiders vaak meer uren werkten en alleszins een hoger arbeidsritme hadden, maar ook met meer gezinsleden naar de fabriek trokken, nog meer dan voordien het geval was. De gezinnen ontwikkelden een overlevingsstrategie als antwoord op de lage-loonpolitiek van de ondernemers. Jonge moeders werkten verder na de geboorte van hun eerste, tweede en zelfs derde kind. Ze bleven pas thuis wanneer de kinderen voldoende loon naar huis brachten. Dat werd duidelijk bewezen door de bekende enquête van L. Varlez uit 1899 over de samenstelling van het gezinsinkomen van Gentse arbeidersfamilies. Het aandeel van jonge moeders per totaal gezinsinkomen bedroeg 25 percent, maar viel terug tot 15 percent, wanneer het aandeel van de kinderen tot 10 percent was gestegen. De moeders waren toen tussen 35 en 40 jaar, de kinderen tussen 12 en 16 jaar. De arbeidsparticipatie in katoenarbeidersgezinnen lag bijzonder hoog: ten minste één gezinslid op twee werkte. In andere takken van de industrie lag die participatiegraad lager en in andere steden, waar het gemiddeld loonpeil hoger was dan in Gent, bleef de jonge moeder vaak definitief thuis, terwijl de kinderen pas na hun 14de jaar begonnen te werken.

Eén voorbeeld illustreert de strategie van de katoenarbeiders. In gezinnen van spinners, technici en meester-gasten werkzaam bij Voortman, werkte tot de jaren 1870 gemiddeld 50 percent van de gezinsleden; na de golf van loonsverminderingen was dit percentage gestegen tot 62.

Naast het feit dat harder en met meer moest worden gewerkt, bestonden er nog andere knepen om de eindjes aan elkaar te knopen. Deze waren zeker niet nieuw, maar menig tijdgenoot verbaasde er zich

over dat zij rond 1900 nog bestonden. Veel mensen namen er allerlei jobs bij, zoals de verkoop van kranten of het rondhalen van de contributie voor Vooruit. Moeders met peuters hielden vaak kleine baby's en kleuters bij, begonnen een café of deden de was van andere gezinnen. Ook het onderverhuren van een kamer kwam nog voor.

De verbetering van de levensstandaard na 1890 blijkt uit verschillende meters. Er werd in Gent geen honger meer geleden. Het menu was iets gevarieerder, met meer zuivelproducten en vlees en minder aardappels. Evenwel liepen de verbeteringen achter op deze in andere Belgische steden. Het aandeel van dure, dierlijke calorieën steeg veel langzamer in Gent dan elders. Dat kwam omdat lonen van de Waalse mijnwerkers en metalurgen, van werklieden van de Brusselse luxenijverheden of van Antwerpse havenarbeiders sneller klommen dan die van de Gentse katoenarbeiders. Dat blijkt ook uit de woonomstandigheden die voor de Gentse katoenarbeiders traag verbeterden. Slechts na het bouwen van nieuwe, betaalbare woningen (onder andere in de nieuwe wijk rond het Van Beverenplein) werd de huisvesting wat beter. Er kwam riolering en 'stadswater', de huizen hadden grotere kamers en werden in regel door één gezin bewoond, er was meer privacy.

Het mag worden herhaald dat het vooral door de grotere werkinspanning was dat de Gentse katoenarbeidersgezinnen erin zijn geslaagd een iets betere levensstandaard te hebben aan het einde van de 19de eeuw. De verbeteringen mogen echter niet worden overdreven. Dat blijkt uit de zeer hoge kindersterfte in de stad rond 1900. In Gent stierven 23 kinderen op 1000 geboorten, in Brussel, Antwerpen en Luik de helft minder! Dat heeft

weinig of niets te maken met de grote arbeidsparticipatie van vrouwen, zoals door veel tijdgenoten werd gedacht, maar met de lage lonen. Na de eerste wereldoorlog was de vrouwenarbeid in de Gentse katoenfabrieken immers niet drastisch afgenomen, terwijl de kindersterfte in Gent wél was gedaald. De lonen en de algemene werkomstandigheden waren verbeterd.

Ik sluit af met te benadrukken dat er in de 19de-eeuwse Gentse katoenfabrieken een direct verband bestond tussen de loonkost en het arbeidersinkomen, tussen mechanisering en exploitatie van de arbeid en tussen de bedrijfswinst en de levensstandaard van de arbeiders.

Verlagingen van de loonkost leidden tot specifieke strategieën van de arbeidersgezinnen die zich via verschillende vormen van meerarbeid probeerden te wapenen tegen inkomensverlies. Dat was zo in de 19de eeuw en dat is nog zo in vele landen in de huidige tijd. Aan de basis lag en ligt de grote gerichtheid op goedkope massaproducten.

De kost van de productie is daarbij een doorslaggevende factor. Er kon relatief gemakkelijk worden bespaard op de loonkost, maar natuurlijk stond er een grens op zulke besparingen. De arbeidsinspanning is beperkt, terwijl de lonen niet lang onder het bestaansminimum kunnen blijven.

Op lange termijn is de Gentse katoennijverheid daaraan ten onder gegaan, omdat er ergens wel altijd goedkoper kan worden geproduceerd: eerst in Engeland, later in de Verenigde Staten van Amerika, Duitsland en - dichterbij huis - op het Oostvlaamse platteland, nog later in Zuid-Europa of Afrika en Azië. Dat is de strikte logica van het kapitalisme.

Pagina uit Voortman's kasboek 1822-1825, periode waarin hij onder andere een stoomweverij en een 'forge anglaise' opstartte (vanaf september 1822) met behulp van Engelse wevers en techniekers : Gaunt, Hurrell, Shaw, Ivens, Colson, Widowson, Allsop,...

(gift Voortman, Archief MIAT, Gent)

**B E K N O P T E
L I T E R A T U U R V E R W I J Z I N G**

H. COPPEJANS-DESMEDT, *Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw. Evolutie naar een moderne grootstad*, in *Bijdragen en Mededelingen tot de Geschiedenis der Nederlanden*, 101 (1986), p.581-600.

G. DESEYN, F. ADRIAENSSEN & J. VAN DE WIELE, *Bouwen voor de industrie*, Gent (MIAT), 1989.

J. DE VISSER, *Mechanisering en economische groei: de Gentse katoenindustrie in de eerste helft van de 19de eeuw*, in *Vijfde nationaal congres voor industriële archeologie. Textiel*, Gent (WIARUG), 1979, p.53-76.

P. SCHOLLIERS, *De Belgische katoen- en linnennijverheid in de eerste helft van de 19de eeuw*, in *La Belgique industrielle*, Brussel-Deurne (Gemeentekrediet-MIM), 1995 (ter perse).

P. SCHOLLIERS, *Wages, manufacturers and workers in the nineteenth-century factory. The Voortman cotton mill in Ghent*, Oxford (Berg), 1995 (ter perse).

P. VANDENECKHOUT, *Family income of Ghent working-class families circa 1900*, in *Journal of Family History*, 18 (1993), p.87-110.

F. X. VAN HOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1939*, Leuven (IRES-Nauwelaerts), 1949.

L. VARLEZ, *Les salaires dans l'industrie gantoise. I. Industrie cotonnière*, Brussel (Office du Travail), 1901.

	a. puits Cassin 200	110 5
	en Cassin	72 6 3
		547 18 9
15	a. Dehoff. Spinn. f. en f. Engl.	50 9 6 x
"	a. Proeland gewermaeker	6 6 9 x
"	a. Colson. Jacin. f. en f. Engl.	13 3 3 x
"	a. Lauwaert. Coides	9 18 x
"	a. Werkholt. 232 29 Engl.	123 1 7
"	a. P. Carling 200	110 5 x
"	a. puits Cassin 700	384 17 6 x
"	a. Werkholt	790 12 9
"	in Kas	534 12 3
		2027 5
	a. Henry. Percey 75 l. en 14 c.	19 5 9 x
22	a. Widowson. Solde C. 246 70	135 17 6 x
"	a. outieur. Hamill. f.	105 9 x
"	a. Werkholt	2060 16 3
"	in Kas	197 12 9
		2519 1 3
	a. Gaunt 200	110 5
29	a. Voortman. huy. s. huy. W. huy.	120
"	a. Werkholt. Hamill. gaunt. 24	137 9 6
"	a. puits Cassin 150	32 13 9
"	a. Werkholt	1266 5 3
	in Kas	1716 13 6
		79 11 9
		1796 5 3
	a. C. de Colombien. f. en f. Colson	12 15 6
"	a. Werkholt. Hamill. g. 168 38	92 16 6
"	a. puits Cassin 500	275 12 6
"	a. Werkholt	1740 1
"	in Kas	133 7 3
		2284 15 9
	a. (Anthonis) s/c	60
12	a. Vermaet s/c	207
"	a. outieur. Anglary 216 47	147 6 6 x
"	a. s. de la fabriquer	1569 12
"	in Kas	37 17 6
		1849 16
	Buich 200	110 5
"	Cassin s/c	210
"	Werkholt. Hamill. Gaunt 293 47	106 12 6
"	Costeur 180	55 2 6
"	Henry. app. l. en 14 c. 40	32 1
"	Gaunt s/c 10 l. en 14 c.	129 16 3
"	Werkholt	1939 10 9
"	in Kas	92 19 9
		2556 13 9
26	outieur. anglai 210 25	115 18
"	Werkholt	1248 16
"	in Kas	167 1
		1531 15
	a. Opveld. s/c	266 17
"	a. de la paille	41 12
"	aux outieur. anglai 247 51	134 4 9
"	a. Desuy. C. de. Korum	23 15 3
"	in Kas 550	303 7 4